

УДК: 331.5

Піжук О.І.

РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ГАРМОНІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено процес інтеграції жінок у сферу малого підприємництва та обґрунтовано доцільність державної підтримки його розвитку. Визначено розвиток малого підприємництва одним з шляхів гармонізації гендерних процесів та важливим напрямом пом'якшення наслідків фінансово-економічної кризи.

Ключові слова: *мале підприємництво, гендерні процеси, фінансово-економічна криза, державна підтримка.*

Постановка проблеми. Одним зі шляхів гармонізації гендерних процесів та важливим напрямом пом'якшення наслідків фінансової кризи є розвиток малого підприємництва, оскільки воно відіграє важливу роль у насиченні ринку споживчими товарами та послугами повсякденного попиту, є провідним сектором ринкової економіки, складає основу дрібнотоварного виробництва, визначає темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику валового внутрішнього продукту.

Разом з тим, більшість вітчизняних науковців відзначають, що в Україні існують типові негативні особливості інституційного середовища розвитку підприємницької діяльності, зокрема: дефіцит права; бюрократичний контроль; системний дефіцит довіри; інституціоналізація корупції; обмеженість дії законів конкуренції та монополізм. Проводячи деталізацію існуючої сучасної системи норм підприємницької діяльності, фахівці характеризують її як аморальну, для якої притаманні такі риси як безвідповідальність відносно контрагентів; схильність до силових, а не до договірних методів вирішення проблем контрактації; орієнтація на короткостроковий результат, у більшості випадків торгівельно-посередницький, на протигагу довгостроковому інвестиційно-інноваційному виробництву; «кумівство», коли перевагу отримують підприємницькі відносини, що базуються на сімейних або дружніх зв'язках; розподіл та перерозподіл власності за правилами, що знаходяться за межами правових рамок тощо [1, с. 79].

Виклад основного матеріалу. Малий бізнес як інституційний сектор економіки давно став домінуючим за чисельністю та обсягами виробництва у провідних країнах світу. Так, у більшості розвинутих країнах малий бізнес щороку забезпечує біля 35–50 % валового внутрішнього продукту та від 60 до 70 % приросту нових робочих місць, що дозволяє активно впливати на рівень безробіття. У той же час характер розвитку малого бізнесу в світі показує, що за останнє десятиліття спостерігається активне інтегрування у цю сферу жінок,

оскільки їх участь у підприємстві дозволяє вирішити багато проблем, пов'язаних з існуючими диспропорціями в економіці і, в першу чергу, на ринку праці. Так, сьогодні в Америці вже більше 40% підприємств малого бізнесу знаходиться під керівництвом жінок, а у сфері послуг цей показник зріс до 87%. У країнах Центральної та Східної Європи жінки володіють більш ніж 30% бізнесу, наймають 25% робочої сили. У Бельгії жінка керує кожним третім підприємством малого бізнесу, зокрема, у сфері послуг частка «жіночих» фірм становить близько 47%. У Фінляндії частка жінок серед підприємців складає 30%, у Швеції – 25%, у Канаді – близько 30% [2]. Такі значні результати проникнення жінок у сферу вільного підприємництва були названі в економічній літературі «тиха революція у світовому масштабі [3, с. 67]». Внаслідок цього у країнах з високим рівнем економічного розвитку роль жінки в усіх сферах суспільного життя істотно зростає. Про це свідчать, зокрема, такі статистичні дані: у США жінкам належить більше 50% грошових коштів, що обертаються в країні, на них виписується більш 65% рахунків, у їхніх руках зосереджені 57% цінних паперів, понад 74% будинків і квартир, американські жінки концентрують у себе більше 88% загальної купівельної спроможності [4].

Інтегрування жінок у сферу малого бізнесу в розвинутих країнах пояснюється тим, що в них проводиться активна державна політика стимулювання та підтримки жінок-підприємців, яка полягає у створенні максимально сприятливих економічних та правових умов для жінок, що бажають займатися підприємницькою діяльністю у різних сферах. Найбільш ефективними складовими такої політики є фінансова підтримка малого підприємництва, яка реально здійснюється через пряме бюджетне фінансування та представлення пільгових довгострокових кредитів у спеціальних банках під мінімальні процентні ставки. Державна підтримка проявляється також у наданні жінкам-підприємцям в оренду на пільгових умовах виробничих приміщень, офісів, техніки тощо. Жінки отримують інформаційну та консультативну допомогу, сприяння у підготовці підприємців, які починають свій бізнес. Подібна позиція держави створює передумови того, що мале підприємництво очолюване жінкою стає важливим елементом економічного та соціального життя розвинутих країн.

На відміну від згаданих вище країн українська економіка характеризується відносно низькою участю жіночого населення у сфері бізнесу, що обумовлюється існуванням проблем, які стосуються як підприємництва взагалі, так і проблеми жінок у підприємстві зокрема. Зазначимо, що сучасне статистичне забезпечення у країні не передбачає регулярного гендерного моніторингу таких показників як кількість керівників економічних організацій або приватних підприємців та основних показників їх розвитку, що не дозволяє скласти цілісне уявлення про роль жінок в економіці. Проте, обстеження економічної активності населення, яке проводиться Державним комітетом статистики України, забезпечує можливість зробити певні висновки щодо гендерної структури населення зайнятого підприємницькою діяльністю та samozайнятністю (рис. 1*). Так, за статистичними даними 2007 року, жінки становлять майже 48 % осіб, які працюють за наймом, а серед роботодавців

лише 32,9 %. Однак, позитивним є той факт, що порівняно з 1995 роком спостерігається невинний ріст даного показника. Водночас, дещо вищу частку жінок серед самозайнятих (52,8 %). Враховуючи дані експертів, 50 % усіх підприємців, які не мають найманого персоналу, становлять жінки, для підприємств із чисельністю від одного до п'яти працівників ця цифра дорівнює 26,8 %, а 30 % усіх малих підприємств з чисельністю менше 50 робітників належать саме жінкам [5]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що сектором підприємницької діяльності жінок (здебільшого, на умовах самозайнятості) є малий бізнес.

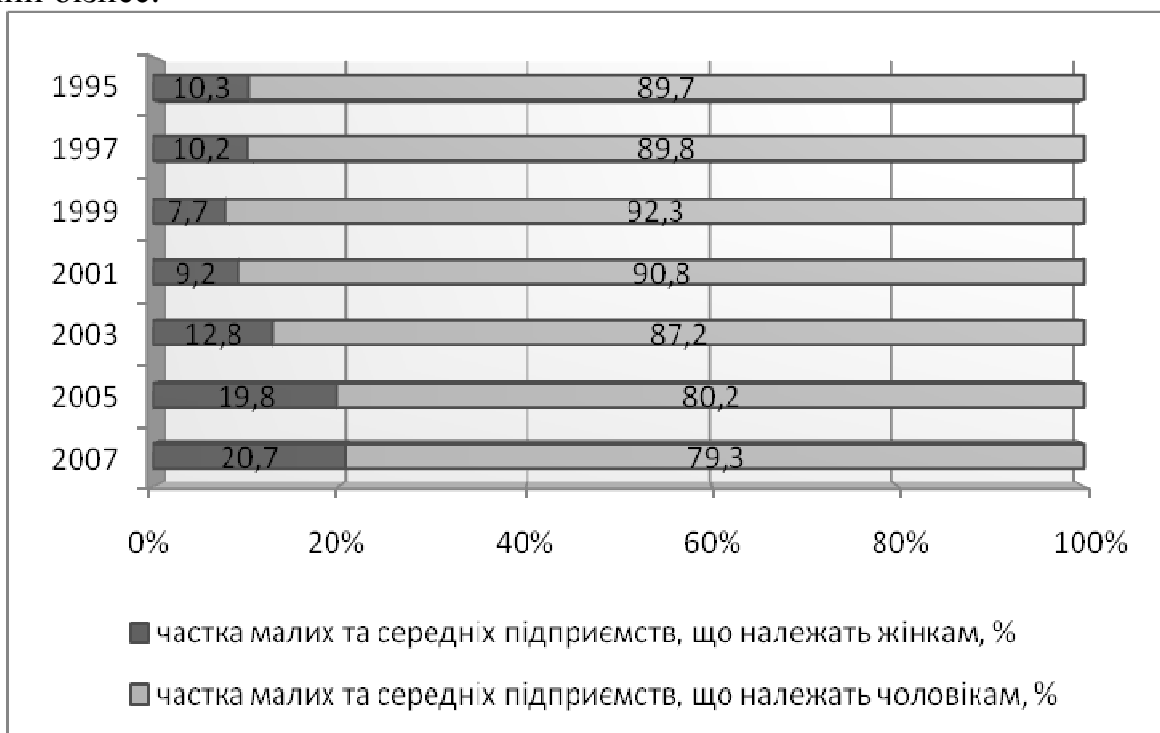

Рис. 1. Гендерна структура малого та середнього підприємництва в Україні за період 1995–2007 роки

*Примітка. Розраховано автором за даними [59, 60, 65, 66, 90]

За видами діяльності в Україні так звані «жіночі підприємства» найбільше зосереджені у сферах, де потрібна невелика кількість працівників, зокрема у сфері оптової та роздрібної торгівлі (54 %), громадського харчування та ресторанного бізнесу (46 %), у сільському та лісовому господарстві (33,7 %), у сфері побутового обслуговування (21 %) [6, с. 5].

В Україні, як стверджують деякі фахівці, існують певні інституційні бар'єри, які гальмують розвиток бізнесу й підприємницької активності в сучасних економічних умовах. До них можна віднести:

- недосконалу дозвільну систему, високе податкове навантаження і здійснення контрольно-перевірочної діяльності;
- слабе інформаційне забезпечення;
- ускладнений доступ малого бізнесу до фінансових ресурсів та недостатній рівень ресурсного забезпечення;

- слабо розвинену мережу консультаційних і навчальних послуг;
- низький рівень впровадження інновацій [1, с. 79, 7, с. 106].

З точки зору більшості підприємців, державне регулювання підприємницької діяльності не підтримує, а навпаки, створює перешкоди для розвитку бізнесу, особливо того, яким володіють жінки. Так, внаслідок упередженого ставлення до жінок-підприємців їх бізнес у середньому контролюється податковими органами на 30% більше, ніж підприємства, якими володіють чоловіки, хоча при цьому кількість виявлених перевіркою порушень на малих та середніх підприємствах, очолюваних жінкою, була меншою. Така ситуація обумовлюється тим, що жінка-підприємець, як і жінка-громадянин, більш схильна дотримуватись законів, виконувати правила чесної бізнес-гри, і не бажає адаптуватися до таких правил, коли закон як міра свободи та основа державного управління економікою практично ігнорується.

Важливим чинником супротиву жіночого підприємництва є наявність низки труднощів, які непритаманні цивілізованому бізнесу (корупція, недобросовісна конкуренція, необґрунтоване втручання держави в підприємницьку діяльність, кримінальний тиск). Вони вимагають від жінки невластивої їй маскулинної поведінки, а іноді й фізичної сили у широкому розумінні. Власне, через корумпованість бізнесу та зневіру в свої сили жінки побоюються займатися підприємницькою діяльністю, навіть маючи цікаві та потенційно успішні ідеї розвитку власної справи.

Звичайно, наявність фахової освіти у жінок гарантує більше шансів створити успішне підприємство, адже це вимагає розробки певного бізнес-плану, проведення фінансових розрахунків, ведення податкової звітності та ділової документації. Однак при цьому, незважаючи на те, що рівень освіченості жінок в Україні, які потенційно можуть займатися підприємництвом, в середньому вищий, ніж у чоловіків, жінкам, які вирішили займатися бізнесом, все-таки складніше розпочинати роботу власного підприємства через низький рівень первинного капіталу й практичну недоступність кредитів, відсутність необхідних зв'язків, тобто всього того, що набагато частіше є у чоловіків, які розпочинають свій бізнес. Досить часто, навіть створивши власне підприємство або очоливши якийсь самостійний підрозділ з реальною перспективою розвитку, жінкам доводиться відмовлятися від свого проекту, не витримавши конкуренції в існуючому економічному середовищі.

На сьогодні до вже зазначених проблем розвитку малого та середнього підприємництва в Україні додалися ще й ті, які спричинені фінансово-економічною кризою. Оскільки саме цей прошарок підприємств найбільше інтегрований в економічні процеси (отримання кредитів, реалізації товарів та послуг), то нині він переживає складний період. На відміну від великих підприємств, малий та середній бізнес не тільки розпочинає свою діяльність з кредиту, а й розвивається за рахунок нього. Цілком зрозуміло, що припинення доступу малих та середніх підприємств до кредитів призводить до негативних наслідків, які спричинили низку перешкод до їх розвитку.

Проте, зазначене вище не означає, що ситуація катастрофічна, оскільки в період нинішньої кризи для малого та середнього бізнесу вивільняються нові ніші та з'являються додаткові можливості, які можна й потрібно використати. Світова практика доводить, що саме малий бізнес найгнучкіший у питаннях адаптації до різноманітних економічних змін, адже він швидко переорієнтовується на нові ринки збуту та на нові потреби людей. Нині спостерігається тенденція, коли великі підприємства відмовляються від деяких непрофільних функцій (правова підтримка, консалтинг, певні виробничі цикли), залишаючи за собою тільки основні. Все це дає додатковий імпульс для розвитку малого та середнього підприємництва.

Таким чином, нинішня економічна криза слугує поштовхом до структурних реформ в українській економіці, що насамперед передбачає збільшення ваги малого й середнього підприємництва, розвиток якого не тільки допоможе у вирішенні гендерних проблем, а й забезпечить вирішення ряду негативних тенденцій, що виникли внаслідок економічної кризи (безробіття, падіння реальних доходів населення, підвищення соціальної напруги).

Водночас, варто відмітити існування протилежної точки зору стосовно ролі малого підприємництва в економіці, яка заперечує аргументований доказ того, що воно послаблює наслідки безробіття, створюючи нові робочі, місця та доводить його можливе сприяння не економічному росту, а спаду виробництва [8, с. 44]. Дане твердження ґрунтується на тому, що продуктивність праці в малому бізнесі не перевищує продуктивності в інших секторах економіки. А враховуючи той факт, що робочий тиждень на малому підприємстві, як правило, переважає 40 годин, то слід визнати, що воно є не дуже ефективним порівняно з великими підприємствами.

Російська дослідниця, доктор економічних наук М.М. Гулеша, використовуючи математичну модель (рис. 2*), яка базувалась на припущенні існування гіпотетичної економіки, яка складається з двох секторів: малого та великого виробництва, довела, що у разі алокації трудових ресурсів із великих підприємств у малі, за інших рівних умов, посилюється спад виробництва в економіці.

Таким чином, із наведеної вище моделі випливає, що розширення малого бізнесу посилює спад виробництва, або в крайньому випадку, ефект від створення малим бізнесом нових робочих місць може бути протилежним очікуваному. Разом з тим, дослідниця впевнена, що не існує кореляційної залежності між ВВП на душу населення та часткою населення, зайнятого в малому бізнесі, тобто економічних причин для розширення малого підприємництва немає. Однак, на нашу думку, дана модель має явний недолік, оскільки не враховує середнього сектору виробництва, який відіграє важливу роль у формуванні ВВП.

Отже, в умовах нинішньої фінансово-економічної кризи регуляторна політика держави та державна політика зайнятості населення має забезпечити таке: не заважати алокації трудових ресурсів із великих підприємств у середні ($a_{12} > 0$), оскільки, внаслідок такої алокації зростатиме показник продуктивності праці, який сприятиме приросту ВВП; сприяти

Рис. 2 Математична модель порівняльної ефективності великого і малого бізнесу

*Примітка. Складено автором на основі даних [50, с.45]

перетоку зайнятого населення із малого бізнесу в середній, причому він має перевищувати зворотну алокацію ($a_{32} \geq a_{23}$); орієнтувати безробітне населення у напрямі малого бізнесу та здійснювати послідовну підтримку малого бізнесу для недопущення зворотної алокації трудових ресурсів ($a_{43} \geq a_{34}$); недопущення переходу робочої сили із малого та середнього бізнесу в стан безробіття (a_{14} ; $a_{24} \min$), оскільки така ситуація сприятиме зменшенню рівня ВВП та поглиблюватиме наслідки фінансово-економічної кризи в Україні [9, с. 35].

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне дещо удосконалити задану вище модель шляхом припущення про існування економіки на основі трьох секторів: великого, середнього та малого виробництва. З цією метою, нами запропонована імітаційна модель ефективності використання робочої сили внаслідок переміщення трудових ресурсів між різними секторами в умовах економічної кризи (рис. 3*).

Іншим вагомим недоліком математичної моделі М.М. Гулеші (рис. 2), є неврахування великої кількості якісних факторів розвитку малого підприємництва, які сприяють економічному зростанню, а досить вузькі рамки припущення не дозволяють об'єктивно оцінити його роль в економіці.

По-перше, модель не враховує того, що малі підприємства дають можливість багатьом працівникам реалізувати свої можливості та забезпечувати доступні умови життя для своїх сімей, а також створюють

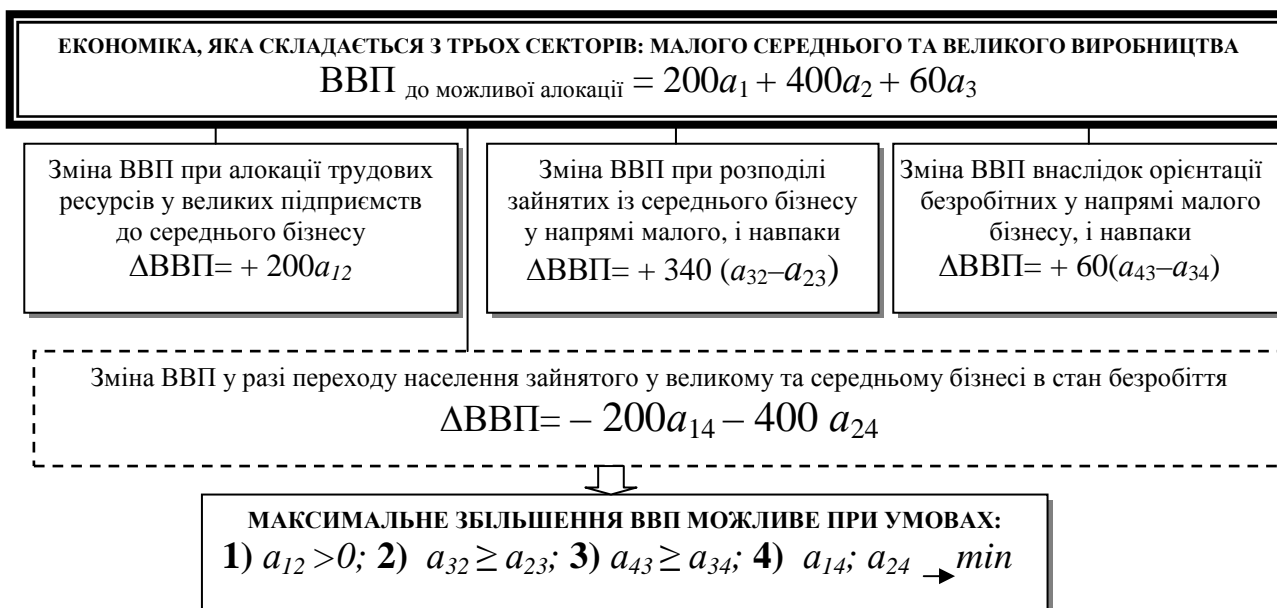

Рис. 3. Імітаційна модель ефективності використання робочої сили внаслідок алокації трудових ресурсів в умовах економічної кризи

*Примітка. Розроблено автором

конкурентне середовище, яке сприяє зниженню цін та підвищенню якості товарів і послуг. Проста організаційна структура й невелика кількість працюючих сприяють швидкому прийняттю рішень та створюють умови гнучкості їх виробництва. Також відносно невеликий капітал малого підприємства дозволяє приймати рішення щодо здійснення досить ризикованих дій, які сприяють їх більшій маневровості. Більше того, малі форми виробництва порівняно з великими мають ряд переваг, головними з яких є: швидке пристосування до вимог покупців (клієнтів), випуск товарів малими партіями, виключення зайвих ланок управління, близькість до місцевих ринків, зниження шкідливого впливу на навколишнє середовище тощо.

По-друге, математична модель розглядає гіпотетичну економіку, яка передбачає нормальний, поступальний розвиток. У разі ж економічної кризи, основний тягар якої в основному припадає на великі підприємства, показники є більш залежними від світової кон'юнктури та вартості енергоносіїв. З огляду на зазначене, очевидним є той факт, що вихід з економічної кризи, яка нині спостерігається в Україні, залежить від урізноманітнення економіки, а її основою має бути малий та середній бізнес.

По-третє, на сьогодні не існує більш ефективної альтернативи пом'якшення гендерних проблем як в економіці в цілому, так і у сфері зайнятості зокрема. Так, на нашу думку, сукупна ефективність від залучення жінок до розвитку малого підприємництва визначається сумою позитивних ефектів: для жінки як особистості; для сім'ї чи домогосподарства; для суспільства в цілому; для соціально-економічного розвитку держави (рис. 4*).

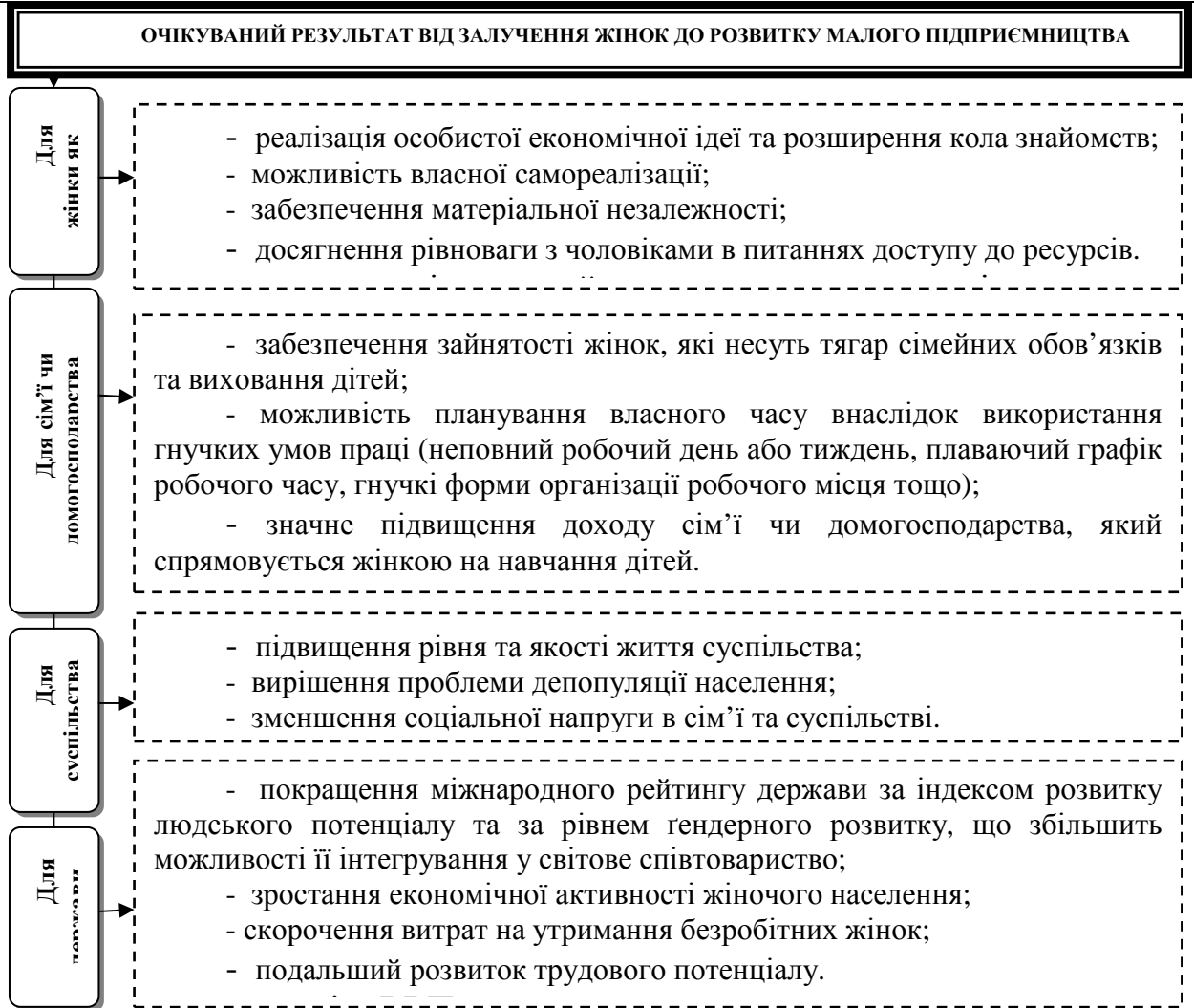

Рис. 4. Передбачуваний сукупний ефект розвитку малого підприємництва як сфери застосування жіночої праці

*Примітка. Розроблено автором.

Сьогодні очевидно, що ліберальні підходи на ринку не спрацюють, оскільки будь-яка криза вимагає посилення регуляторної ролі держави.

Однією з найвагоміших перепон на шляху діяльності малих підприємств, особливо в умовах кризи, є відсутність достатньої кількості фінансових ресурсів. У 2009 році банківські кредитні програми для корпоративного сектору подорожчали порівняно з початком 2008-го приблизно у 1,5 рази. Зараз відсоткові ставки за кредитами для великих компаній становлять 20–25% річних у гривні (рік тому кредитні відсотки були на рівні 15–17%) [10]. Банківські кредити малим та середнім компаніям сьогодні обходяться дорожче, ніж великому бізнесу: від 30% до 50% річних у гривні. Тому більшість навіть функціонуючих підприємств, які очолюють жінки, не мають можливості зовнішнього фінансування. Практично неможливо отримати доступ до кредитних ресурсів на етапі створення власного підприємства. У зв'язку з цим необхідною умовою є полегшення доступу до кредитних ресурсів та створення фондів гарантування кредитів для підприємців-початківців, через які держава

надавала б банкам гарантії для отримання останніми мікрокредитів (не більше 20–30 тисяч гривень).

Досвід ефективного функціонування системи надання мікрофінансових послуг малому підприємству в деяких регіонах України показав, що подібні мікрофінансові програми дозволяють: по-перше, надавати фінансову підтримку у вигляді короткострокових позик суб'єктам малого підприємства, більшість з яких не має доступу до кредитних ресурсів комерційних банків через відсутність кредитної історії та достатньої застави; по-друге, надавати допомогу малим підприємствам та індивідуальним підприємцям у набутті досвіду використання позикових засобів і нарощуванні кредитної історії, що робить їх потенційними клієнтами комерційних банків. З цією метою доцільним є розвиток небанківської фінансово-кредитної інфраструктури, орієнтованої на обслуговування малого бізнесу, включаючи кредитні кооперативи, некомерційні мікрофінансові організації, а також приватні компанії, що працюють на легальних підставах. Ці заходи повинні забезпечити вирішення проблем кооперативного та мікрофінансового секторів української економіки й страхової інфраструктури, системи підготовки і перепідготовки кадрів для кредитної кооперації, забезпечення захисту інтересів пайовиків і прозорості діяльності кооперативів.

Ключовими залишаються також проблемами системи оподаткування, зокрема: високі податкові ставки, нестабільне законодавство та велика кількість податків. Звичайно, можливістю для малого й середнього бізнесу є спрощена система оподаткування, але постійна напружена атмосфера відносно її подальшої долі не додає впевненості підприємцям, які розпочали або починають підприємницьку діяльність. Оскільки саме спрощена система оподаткування сприяє частині фінансового наповнення місцевих бюджетів та гарантує нормальну роботу підприємцям, які тільки починають справу, необхідною умовою є нове бачення її використання, що дозволить водночас залишити позитивний ефект для бізнесу та зменшити кількість зловживань. З цією метою, необхідно: скоротити кількість видів діяльності (експортні операції, здача приміщень у оренду, видобування та реалізація корисних копалин тощо), де переважно пасивні доходи або висока доходність; слід збільшити максимальний обсяг виручки від реалізації для тих, хто працює на спрощеній системі оподаткування; зважаючи на інфляцію, обов'язковою позицією є збільшення обсягу виручки до мільйона гривень фізичним особам підприємцям та до трьох мільйонів гривень юридичним особам; привести у відповідність з реальною економічною ситуацією ставку єдиного податку до рівня 60 – 300 гривень.

Стосовно жіночого підприємництва, яке потребує підвищеної уваги держави, необхідною є розробка спеціальних програм та надання пільг, які б давали можливість жінкам на рівних з чоловіками умовах працювати в конкурентному середовищі. Серед них, на нашу думку, найбільш дієвими є:

– створення жіночих бізнес-інкубаторів, які вважають одним з найбільш ефективних інструментів підтримки малого підприємства на початковому етапі його розвитку;

- розробка та впровадження Державним комітетом із питань підприємництва та регуляторної політики системи пільгового кредитування та мікрокредитування для жінок, що мають намір розпочати власну справу;
- розробка та впровадження Державною податковою адміністрацією системи пільгового оподаткування жінок, що мають дітей, і зайняті підприємницькою діяльністю у малому або середньому бізнесі;
- проведення роботи стосовно подолання стереотипів традиційного патріархального суспільства шляхом просвітніх заходів як для жінок так і для чоловіків щодо реалій гендерної демократії.

Висновки. Таким чином, для того, щоб підтримати розвиток підприємництва, у тому числі «жіночого», потрібен чіткий механізм вирішення суб'єктивних перешкод (соціально-рольових, психологічних тощо) та об'єктивних проблем правового характеру українського підприємництва: вдосконалення дозвільної системи та доступу до кредитних ресурсів, зменшення податкового навантаження, захисту права власності, принципи недоторканості майна підприємця, реальна свобода конкуренції тощо.

Список використаних джерел

1. Бізнес середовище в Україні. Міжнародна фінансова корпорація. – К. : 2003. – 110 с.
2. Carter S. & Jones-Evans D. (Eds) (2000). Enterprise and Small Business. Principles, Practice and Policy. Financial Times Prentice Hall, Pearson Education.
3. Хохлова Т.П. Выявление гендерных аспектов менеджмента – фактор повышения эффективности управления / Т.П. Хохлова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 2. – С. 67–74.
4. OECD Second Conference on Women Entrepreneurs in SMEs: Realizing the Benefits of Globalizations and the Knowledge-Based Economy. Conference Recommendations. 20–30 November (2000).
5. Women and Entrepreneurship in Ukraine (2000), Kyiv International Institute of Sociology, Newbiznet project, USAID.
6. Макара О.В. Гендерний аспект розвитку малого та середнього бізнесу в контексті трансформацій на ринку праці України : матеріали першої всеукр. між дисциплін. конф., [«Бар'єри та можливості розвитку малого та середнього бізнесу в Україні»], (м. Київ, 14–15 лютого 2005 р.). – С. 1–7.
7. Пачковський Ю. Ф. Інституціональні проблеми розвитку підприємницької активності в Україні : [за результатами експертного опитування] / Ю. Ф. Пачковський // Укр. соціум. – 2007. – С. 105-113.
8. Гулеша М.М. Математическое моделирование в экономике : сб. тезисов XIII междун. науч.-метод. конференции [«Методы совершенствования фундаментального образования в школах и вузах»], (г. Севастополь, 22–26 сентяб., 2008 г.). – Севастополь. – 2008. – С. 44–46.
9. Ляшенко Г.П. Розвиток малого та середнього підприємництва як основа забезпечення стабільності економіки в умовах кризи / Г.П. Ляшенко, Г. В. Мамонова, О. І. Піжук // Формування ринкових відносин. – 2009. –

№9. – С. 32–35.

10. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України. – 571 с.

Подано до редакції 22 червня 2011 року

Піжук О.І.

Развитие малого предпринимательства как из путей гармонизации гендерных процессов в Украине

В статье исследован процесс интеграции женщин в сферу малого предпринимательства и обоснована целесообразность государственной поддержки его развития. Определено развитие малого предпринимательства одним из путей гармонизации гендерных процессов и важным направлением смягчению последствий финансово-экономического кризиса.

Ключевые слова: *малое предпринимательство, гендерные процессы, финансово-экономический кризис, государственная поддержка.*

Pizhuk O.I.

Small business development as way to harmonize gender processes in Ukraine

The examined the process of integrating women into the small business and the expediency of the state to support its development in the article . Development of small business is defined by one of the ways to harmonize gender processes and important area of mitigating the financial and economic crisis.

Keywords: *small business, gender processes, financial and economic crisis, state support.*

Піжук Ольга Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки та підприємництва Національного університету державної податкової служби України.